

- Правовое регулирование лизинга.
- Договор коммерческой концессии.
- Договор подряда в капитальном строительстве.
- Договор о выполнении научно-исследовательских, исследовательско-конструкторских и технологических работ.
- Договор об исполнении проектных и исследовательских работ.
- Договоры об эксплуатации подъездных путей, подаче и уборке вагонов.
- Изложенные выше соображения по критериям установления рамочных границ предмета гражданско-правового регулирования не претендуют на истину в последней инстанции, но, очевидно, могли бы способствовать ее выявлению.

### Литература

1. Толстой Ю. К. Заметки о научной деятельности О. С. Иоффе. — М., 2006. — 82 с.
2. Рабинович П. М. Система права — объективная основа систематизации законодательства (гносеологичний

аспект) // Систематизация законодательства в Украине: проблемы теории и практики; Материалы международной научно-практической конференции. — К.: Институт законодательства Верховной Рады Украины, 1999. — 600 с.

3. Мамутов В. К., Зверева Е. В. Доклад к обсуждению на «круглом столе»: «Регулирование личных неимущественных и имущественных отношений граждан в Гражданском кодексе Украины». — Донецк, 2007. — 20 с.

4. Мамутов В. К., Зверева О. В. Регулювання особистих немайнових і майнових відносин громадян в ЦК України // Юридична Україна. — 2007. — № 2. — С. 16–25.

5. Шевченко Я. М. Розвиток і перспективи систематизації Цивільного законодавства в Україні // Систематизация законодательства в Украине: проблемы теории и практики; Материалы международной научно-практической конференции. — К.: Институт законодательства Верховной Рады Украины, 1999. — 600 с.

Представлена в редакцию 22.03.2007 г.

УДК 347

**Р.О. Стефанчук,**  
канд. юрид. наук,  
проректор з наукової роботи  
Хмельницького університету  
управління та права

## ОСОБИСТИЙ НЕМАЙНОВИЙ ІНТЕРЕС ЯК ФОРМА ДОЗВІЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Сучасний ЦК України чітко визнає за особистими немайновими правами природу суб'єктивних цивільних прав. Однак виникає питання, чи є це суб'єктивне цивільне право єдиною формою існування дозволеної поведінки в цій сфері, чи існують інші форми? Адже як точно відмічається в літера-

турі; сфера дозволеного є більш широкою, вона не охоплюється лише суб'єктивними правами [1, с. 102]. Тому мова тут йтиме про «охоронюваний законом інтерес»\*, що носить немайновий характер, і про його співвідношення із особистим немайновим суб'єктивним цивільним правом.

\* Ми вживаємо саме поняття «охоронюваний законом інтерес», оскільки чинне цивільне законодавство оперує й іншими суміжними поняттями, зокрема, «інтерес, який може суперечити загальним засадам цивільного законодавства» (ст. 15 ЦК України), «інтерес інших» (ст. 64 ЦК України), «інтерес, який суперечить закону» (ст. 980 ЦК України). Така позиція законодавця вказує на те, що у тих чи інших правовідносинах, з одного боку, існують інтереси, які не підлягають охороні законом, оскільки вони йому суперечать, а з другого, може виникнути конфлікт інтересів. Важливість відмежування «законного» та «незаконного» інтересу також полягає в їх захисті. Так, якщо «законний» інтерес підлягає правовому захисту, то відповідно до ч. 3 ст. 16 ЦК України, якщо особа при реалізації своїх інтересів не утримується від дій, які могли б порушувати права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині, має намір завдати шкоди іншій особі або зловживати правом в інших формах, не додержуються моральних засад суспільства, неправомірно обмежує конкуренцію, вдається до недобросовісної конкуренції, зловживає монопольним становищем на ринку, то суд може відмовити у захисті такого інтересу особі. При цьому законність інтересу презюмується, тоді як про незаконний інтерес повинно бути чітко передбачено в законі. Хоча в літературі немає єдності щодо розуміння співвідношення понять «законний інтерес» й «охоронюваний законом інтерес». Одні вчені вважають, що поняття «охоронюваний законом інтерес» включаються в себе як «законні інтереси», тобто інтереси, які знаходяться у сфері правового регулювання, але не забезпечені суб'єктивними правами, так і інтереси «юридичні», тобто інтереси, здійснення яких має таке забезпечення [2, с. 105]. Водночас інші науковці, погляди яких ми поділяємо, виходять із тотожності понять «охоронюваний законом інтерес» і «законний інтерес» [3, с. 116].

© Р.О. Стефанчук, 2007

Безперечно, що питання інтересу вже були предметом розгляду у працях О. Ф. Богатирьової, С. М. Братуся, А. В. Власової, В. П. Грибанова, Р. Є. Гукасяна, О. С. Іоффе, О. В. Малька, С. В. Михайлова та інших. Водночас вони були присвячені питанням загальних інтересів і їх значенню у праві. *Натомість метою цієї статті є дослідження саме особистого немайнового інтересу як однієї із форм дозвільної поведінки в цивільному праві.*

Аналізуючи поняття «інтересу», потрібно погодитись із висловленою в літературі думкою, що воно тісно пов'язане із категорією «потреба». Однак вказаний тісний зв'язок не дає нам підстав стверджувати, що «інтерес» і «потреба» є поняттями ідентичними. Як заявляє В. П. Грибачов, «...потреба та інтерес — не одне і теж. Потреба завжди є відома об'єктивна необхідність, що обумовлена матеріальним життям суспільства. Інтерес же є відображеною потребою, необхідністю, що пройшла через свідомість людей і прийняла форму свідомого спонукання» [4, с. 239]. Погоджуючись зі сказаним, О. Ф. Богатирьов робить правильний висновок про те, що «потреба породжує інтерес і тим самим стає його змістом. Сформований інтерес означає конкретизацію потреби, тобто завершення процесу проходження через свідомість суб'єкта та націленість суб'єкта на певний об'єкт дійсності. Таким чином, будучи первинною по відношенню до інтересу, потреба керує інтересом» [5, с. 34].

Важливим аспектом для визначення поняття «інтересу» також є і визначення його внутрішньої природи. Так, окремі науковці вважають, що інтерес є поняттям об'єктивним [6, с. 18; 7, с. 39]. Р. С. Гукасян, визнає що інтересу притаманні виключно об'єктивні риси, на підтвердження чого наводить приклад із малолітніми та психічнохворими, які також наділені інтересом, ці інтереси підлягають захисту, незважаючи на відсутність у вказаних осіб свідомості та волі, які визнаються правом [8, с. 7]. Критикуючи вказаний підхід, абсолютно справедливо вказується на те, що він не враховує той факт, що інтерес формується на базі потреб, які носять не тільки об'єктивний, але й суб'єктивний характер [4, с. 236–237]. Так, О. В. Малько та В. В. Субочев пишуть, що «...було б нерозумним сперечатись чи навіть піддавати сумніву соціальну обумовленість потреб... соціальний характер інтересу підтверджується тим, що заради задоволення потреб, що виникли, людина саме в ході реалізації свого інтересу вступає у певні суспільні відносини, які і визначаються соціальними, економічними, психологічними та іншими факторами, що склались. Тобто інтерес, спрямовуючи людину на той чи інший спосіб задоволення потреб, є проміжною ланкою між біологічними та соціальними факторами, що визначають суть потреби, та суспільними

відносинами, які активізуються, спрямовуються та багато в чому визначаються існуючими інтересами. Тут і проявляється єдність об'єктивного та суб'єктивного в інтересі» [9, с. 20–21]. Погоджуючись із вказаним підходом, ми теж вважаємо, що поняття інтересу за своєю сутністю є поняттям об'єктивним, оскільки існує незалежно від інших обставин. Водночас, оскільки він спрямований на задоволення конкретної суб'єктивної потреби конкретної особи, то через процес усвідомлення набуває ознак суб'єктивного. Тому слід погодитись, що оскільки поняття інтересу носить змішаний суб'єкт-об'єктивний характер, то поняттям інтересу, як про це пише С. В. Михайлов, повинно визначатись суспільне відношення, що має змістом потребу суб'єкта, що носить соціальний характер та проявляється в усвідомленні та реалізації цілей [10, с. 26].

Водночас інтерес за своїм змістом так і залишиться інтересом, доки він не буде визнаний у правовій сфері, не буде введений у відповідне правове поле шляхом його легітимізації, тобто не стане «інтересом юридичним». Важливість такого акту юридичної матеріалізації інтересу в першу чергу пов'язане із тим, що без неї інтерес не може претендувати на охорону з боку права. При цьому держава не охоронятиме будь-який інтерес. Юридичний інтерес повинен бути обґрунтованим. Лише такий обґрунтований інтерес може спонукати державу стати на його захист, тобто гарантувати, забезпечити його. Правильно в цьому напрямку вказував М. С. Малейн: «наділення правом означає можливість задоволення інтересів, яка забезпечена державою» [11, с. 29]. Тільки з моменту надання юридичному інтересу необхідної охорони з боку держави він стає «охоронюваним законом інтересом».

Визначене введення інтересу у сферу права створює необхідність його відокремлення від суміжних категорій, і, як ми зазначали вище, в першу чергу, відокремлення його від поняття «суб'єктивного цивільного права. Адже тісний зв'язок між суб'єктивним цивільним правом та охоронюваним законом інтересом обумовлюється тим, що, як вірно відмітив М. В. Вітрук, «сене існування суб'єктивного права, мету його реалізації неможливо зрозуміти без інтересу як суспільного, так і особистого» [12, с. 136]. Натомість Л. О. Чеговадзе ставить на перше місце саме право, оскільки, на її думку, «сам по собі інтерес не являє собою жодної цінності, ніж та, яка є можливістю його задоволення внаслідок набуття і здійснення суб'єктивного права» [13, с. 129]. Не визначаючи первинність у значенні вказаних категорій, вкотре підкреслимо, що вони є взаємообумовленими та взаємопов'язаними і знайти відмінність між ними, яка б забезпечила розуміння їх сутності — ось основна та першочергова задача.

Аналіз чинної літератури дає нам підстави виділити декілька основних концепцій щодо розуміння поняття «охоронюваного законом інтересу» та його співвідношення із поняттям «суб'єктивного цивільного права».

Перша концепція ґрунтується на тому, що інтерес є складовою частиною суб'єктивного цивільного права. Основою такої концепції стало вчення Р. Ф. Іерінґа, який практично отожднював поняття суб'єктивного права та інтересу, визначаючи, що право є юридично захищений інтерес, а його природа полягає в необхідності суспільного регулювання та узгодження інтересів різних соціальних суб'єктів [14, с. 360]. Розвиваючи вказане вчення у радянській літературі, О. С. Іоффе доходить висновку, що інтерес має значення «одного із елементів змісту суб'єктивного цивільного права» [15, с. 84]. З аналогічних позицій виходить і А. В. Венедиктов, який, підсилюючи роль інтересу у структурі суб'єктивного цивільного права, вважає його «провідним елементом суб'єктивного права» [16, с. 36]. Солідаризуючись із висловлюванням Ю. К. Толстого, який, розглядаючи поняття та зміст суб'єктивного цивільного права як певного акту волі, вважає, що «...такий, що заслуговує охорони індивідуальний інтерес уповноваженої особи визначає зміст його волі, наповнюючи її тим реальним суспільним змістом, без якого поняття волі — пуста абстракція» [17, с. 45]. Є. Я. Мотовиловкер настільки просліджує важливість інтересу у структурі суб'єктивного цивільного права, що він навіть пропонував вкласти у визначення поняття суб'єктивного цивільного права те, що воно є нічим іншим, як визначеною законом можливістю задовольнити суб'єктивний інтерес [18, с. 40]; за що був підданий жорсткій критиці у науковій літературі [19]. Водночас усі вказані підходи зводились до одного: інтерес — є складовою суб'єктивного цивільного права, його невід'ємним елементом, частиною загальної структури.

Вказані твердження були зустрінуті критикою з боку інших науковців, які вважають, що поняття інтересу слід розглядати як поняття зовнішнє по відношенню до суб'єктивного цивільного права, тобто таке, яке знаходиться за його межами. Так, С. М. Братусь переконаний, що суб'єктивне цивільне право не може бути визначено через інтерес, який «...сам по собі є не суб'єктивним цивільним правом, а його передумовою та метою» [20, с. 35]. Критикуючи вказану позицію, А. В. Власова вважає, що «...виступаючи формою вираження інтересу та засобом його здійснення або захисту, суб'єктивне право не містить інтерес як елемент свого змісту. Адже інтерес і суб'єктивне право, що опосередковує його задоволення, пов'язані один з одним як мета та засіб її досягнення, а мета ніколи не може ... мати складовою частиною засобу...» [21, с. 15–16].

Крім зазначеного, і на це звертає увагу В. О. Тархов; наявність інтересу у носія того чи іншого суб'єктивного права не має юридичного значення для визнання його уповноваженим. В іншому випадку, для здійснення чи захисту суб'єкта цивільного права потрібно було б доводити не лише наявність... і наявність інтересу, що суперечить духу нашого права [22, с. 40]. Вказані позиції чітко формують уявлення про інтерес як елемент, що відокремлений від суб'єктивного цивільного права. На їх думку, інтерес — не є частиною, чи-то складовою суб'єктивного права, він не включається в його структуру, а існує окремо, будучи передумовою та метою даного суб'єктивного цивільного права. Крім цього, хотілося б додати, що якби суб'єктивне цивільне право вміщувало в собі інтерес, то формулювання в законі не можливо було б зазначати формулювання на кшталт «цивільні права та інтереси», оскільки перша категорія поглинала б другу і вимивала її юридичний сенс та позбавляла необхідності юридичної самоідентифікації.

Певним чином поєднати дві вказані концепції спробував Ф. О. Богатирьов, який зазначає «інтерес — це передумова суб'єктивного права, тому що без інтересу не може бути суб'єктивного права; інтерес — це мета суб'єктивного права, тому що суб'єктивне право виступає як засіб досягнення мети, спрямованої на задоволення інтересів суб'єкта. Тобто інтерес, будучи частиною змісту суб'єктивного права, знаходить свій прояв також і в категорії передумови та мети права» [5, с. 42]. Але вказаний підхід, на нашу думку, страждає певною непослідовністю, оскільки автор намагаючись звести воедино ці дві діаметрально протилежні концепції, одразу ж зауважує, що при цьому така єдність має певні рівні. На першому рівні, який автор іменує «юридичним субстратом», знаходиться зміст суб'єктивного цивільного права, а вже на другому рівні — «фактичному субстраті» — перебувають інтерес як передумова та мета суб'єктивного цивільного права та воля. Тому поєднані за формою дані концепції, все ж залишаються розрізненими за змістом.

Розглядаючи поняття «охоронюваного законом інтересу» та його співвідношення із суб'єктивним цивільним правом, ми б все ж таки погодилися із концепцією, засновником якої був ще Г. Ф. Шершеневич. Саме він свого часу, співвіднівши суб'єктивне цивільне право та інтерес, зазначав, що «суб'єктивне право є влада здійснювати свій інтерес... навіть тоді, коли інтереси людини захищаються законом, суб'єктивного права немає, допоки за інтересованому не надана влада... законний інтерес перетворюється ще в суб'єктивне право, тому що є інтерес, є його захист, але немає влади...» [23, с. 6–7]. З аналогічних позицій щодо розмежування законного інтересу та суб'єктивного права підходили

й інші дореволюційні науковці. Так, наприклад, Ю. С. Гамбаров зазначав, що «один інтерес та його захист не дають поняття суб'єктивного права. Не усі інтереси користуються захистом і ведуть до права, точно так як і не всі інтереси, що отримують навіть захист права, є суб'єктивними правами» [24, с. 386]. Продовжуючи вказану думку, А. А. Рождественський зазначає, що «охорона інтересу може бути наявною, але тим не менше суб'єктивне право не виникає» [25, с. 128]. Тобто з усього цього можна дійти висновку, що поняття «суб'єктивне цивільне право» та «охоронюваний законом інтерес» є поняття надзвичайно близькі\*\*, але далеко не тотожні і їх співвідношення повинно розглядатись саме в загальному векторі дозволеної (правомірної) діяльності. На сьогодні в сучасній літературі доволі обґрунтовано вказану позицію відстоюють О. В. Малько та В. В. Субочев. В результаті проведеного ними фундаментального наукового дослідження на вказану тему, вони доходять основного висновку, що «головним критерієм розмежування є те, що законний інтерес, на відміну від суб'єктивного права, є простим правовим дозволом, що має характер прагнення та не забезпечений конкретним юридичним обов'язком. (У змісті та структурі законного інтересу відсутні дві важливі «можливості»: діяти певним (строго зафіксованим в законі) чином і вимагати відповідної поведінки від інших осіб)» [9, с. 109–110]. Крім цього, вказані автори виділяють ще й додаткові критерії розмежування, до яких, зокрема, відносять економічний (через який в законних інтересах опосередковуються ті інтереси, які ще не можливо забезпечити економічно в тій мірі, як суб'єктивні права), якісний (через який у законних інтересах опосередковуються менш значні менш суттєві, нетипові інтереси) та кількісний (через який в законних інтересах опосередковуються інтереси,

які право не встигло регламентувати, нормувати, опосередкувати в суб'єктивні права у зв'язку із суспільними відносинами, що швидко розвиваються, а також ті інтереси, які неможливо опосередкувати у суб'єктивні права у зв'язку із їх індивідуальністю, рідкістю, випадковістю; нехарактерні тощо) [9, с. 110].

Саме вказаний підхід, на нашу думку, є найбільш виправданим і таким, що придатний не лише для теоретичних конструкцій, але й для практичного застосування. І як підтвердження цих слів є той факт, що аналогічний підхід до розмежування вказаних категорій був застосований при вирішенні конституційного подання 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) [27]. При винесенні рішення у даній справі Конституційний суд України також виходив із того, що і суб'єктивне право, і пов'язаний з ним інтерес є дозволами. Але перше, на думку Конституційного суду, є особливим дозволом, тобто дозволом, що відображається у відомій формулі: «Дозволено все, що передбачено у законі», а друге — простим дозволом, тобто дозволом, до якого можна застосовувати не менш відоме правило: «Дозволено все, що не забороняється законом». І тому, інтерес, навіть, перебуваючи під охороною закону чи права, на відміну від суб'єктивного права, не має такої правової можливості як останнє, оскільки не забезпечується юридичним обов'язком іншої сторони. Законний інтерес відбиває лише легітимне прагнення свого носія до того, що не заборонено законом, тобто тільки його бажання, мрію, потяг до нього, а отже — й не юридичну, а фактичну (соціальну) можливість. З огляду на зазначене Конституційний суд України пришов до висновку, що поняття «охоронюваний законом інтерес» у логічно-смысловому зв'язку з поняттям «права» (інтерес у вузькому розумінні цього слова) означає правовий феномен, який: а) виходить за межі змісту суб'єктивного права; б) є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони; в) має на меті задоволення усвідомлених індивідуальних і колективних потреб; г) не може суперечити Конституції і законам України, суспільним інтересам, загальновизнаним принципам права; д) означає прагнення (не юридичну можливість) до користування у межах правового регулювання конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом; е) розглядається як простий легітимний дозвіл, тобто такий, що не заборонений законом. Враховуючи усі ці визначені ознаки, Конституційний суд України висновку, що поняття «охоронюваний законом інтерес» у логічно-смысловому зв'язку є поняттям «права», треба розуміти як *прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо*

\*\* Так, наприклад, в сучасній літературі автори виділяють цілу низку загальних рис суб'єктивних прав й охоронюваних законом інтересів. Найбільш повно, на нашу думку, це питання розкрив О. В. Малько, який визначає такі основні загальні риси суб'єктивних цивільних прав і законних інтересів: 1) ті, і інші обумовлені матеріальними та духовними умовами життя суспільства; 2) сприяють розвитку та удосконаленню соціальних зв'язків, фіксуючи в собі певне поєднання особистих і суспільних інтересів; 3) несуть певне регулятивне навантаження, виступаючи своєрідними способами правового регулювання; 4) передбачають задоволення власних інтересів особистості, виступаючи своєрідними юридичними засобами (інструментами) реалізації даних інтересів, способами їх правового опосередкування; 5) мають диспозитивний характер; 6) виступають як самостійні елементи правового статусу особистості; 7) є юридичними дозволами; 8) їх здійснення пов'язується в основному із такою формою реалізації права, як використання; 9) є об'єктами правової охорони та захисту, гарантуються державою; 10) визначають собою свого роду міру поведінки, специфічний критерій законних дій [26, с. 379–380].

не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам.

Позитив такої легітимації поняття «охоронюваний законом інтерес» вищим органом конституційної юрисдикції очевидний. Хоча, навіть, при такій визначеності вказаної категорії ми все ж вважаємо, що можуть виникати певні проблеми на рівні правозастосовної практики. Незабезпеченість «охоронюваного законом інтересу» може стати на заваді його правовому захисту. Тому можливо вказане правило про забезпеченість охоронюваного законом інтересу кореспондуючим обов'язком доцільно було б застосовувати у випадку, коли має місце конкуренція суб'єктивного цивільного права із вказаним, в іншому ж випадку, як нам вбачається, необхідно було б забезпечувати такий інтерес відповідними обов'язком, інакше втрачиться повнота його «охоронюваності» з боку права. Друга проблема, про яку вже частково згадувалось в літературі [28, с. 20–21], є те, що сприйняття такого підходу може породити проблеми на рівні правозастосовної та правоохоронної практики, та призвести до порушення суб'єктивних прав особи або до зловживання цими правами. Але в цьому випадку потрібно передавати розгляд вказаного питання на розсуд суду, який використовуючи принципи цивільного права, в тому числі і розумності, добросовісності, справедливості та заборони зловживання своїм правом, повинен вирішувати дане питання, виходячи із конкретних обставин справи.

Усе вище наведене є загальною методологією щодо розуміння поняття «охоронюваний законом інтерес» і тому може бути екстрапольоване на окреме поняття, яким є «особистий немайновий охоронюваний законом інтерес»<sup>\*\*\*</sup>. Однак загальне розуміння вказаного поняття не дає можливості його комплексного бачення. Тому важливим є вибудування загальної системи дозвільної поведінки в особистій немайновій сфері, або, іншими словами, визначення, яке місце посідає особистий немайновий інтерес у системі права та у співвідношенні із особистими немайновими суб'єктивними правами.

<sup>\*\*\*</sup> При цьому ми маємо на увазі саме охоронюваний законом інтерес, що носить особистий немайновий характер, а не просто немайновий інтерес. Адже як вірно зазначалось ще в дореволюційній літературі Є. В. Пассеком, що немайновий інтерес може бути пов'язаний не тільки із особою, але й із зобов'язанням, чи навіть правами речовими [29, с. 55–71, 156–163]. Широке розуміння поняття охоронюваного законом інтересу зустрічається і в сучасній літературі. Так, на думку Ю. Фогельсона, немайновий інтерес має місце у будь-якому випадку, крім того, коли порушенням інтересу заподіюється майнова шкода [30, с. 25].

Так, на сьогодні в літературі немає єдиного підходу щодо розуміння системи дозвільної поведінки в системі особистих немайнових відносин. Існуючі в літературі позиції дають нам підстави стверджувати, що на сьогодні існує два підходи до вирішення цього питання, які умовно можна охарактеризувати як моністична та плюралістична концепції.

*Моністична концепція* у своєму найзагальнішому вигляді виходить із необхідності існування єдиного особистого немайнового права. Ця ідея вперше була розроблена ще в 30-ті роки ХХ сторіччя та отримала поширення в окремих країнах Західної Європи<sup>\*\*\*\*</sup>. Її сутність зводилась до того — законодавство повинно охороняти не окремі різноманітні особисті немайнові права фізичних осіб, а єдине особисте немайнове право. На підтримку цієї тези С. І. Асканзій свого часу писав: «Навряд чи видається можливим шляхом особливого переліку в Цивільному кодексі вичерпати ці своєрідні, особисті інтереси, що можуть вимагати цивільно-правової охорони» [31, с. 38]. Водночас він зазначав, що для охорони навіть тих, що відомі у практиці особистих прав, які внаслідок порівняно рідкого їх порушення та малозначності порушеного інтересу недоцільно спеціально згадувати в кодексі, недостатньо лише «перерахування усіх можливих видів цих особистих прав», на думку автора, їх слід охопити «загальною формулою охорони особистих прав, під яку можна було б підвести усі різноманітні випадки, коли охорона особи повинна бути забезпечена». Ще одним поборником концепції загального особистого немайнового права була К. А. Флейшиц, яка у своїй роботі «Особисті права в цивільному праві Союзу РСР та капіталістичних країн» відстоювала ідею захисту єдиного особистого права, а також пропонувала встановити в загальній формі охорону особистих інтересів громадянина. Це, на її думку, дозволило б захистити ті різноманітні інтереси, які неможливо поіменувати та перерахувати в законі та які внаслідок своєї нетиповості не можуть вилитись в об'єкт особливих суб'єктивних прав. В результаті автор прийшла до висновку, що саме такий механізм дав би можливість надати судовий захист кожному, «...чий інтереси... порушені дією іншої особи, що суперечить закону.» [32, с. 121].

<sup>\*\*\*\*</sup> Так, зокрема, охорона єдиного (загального) особистого права передбачена в законодавстві Німеччини у вигляді такої правової конструкції, як *Personlichkeitsrecht*. Дане право, за твердженням дослідників німецького права, охоплює сферу особистого самовдосконалення та самовираження, яка потребує захисту від втручання із зовні. Це загальне особисте право набуває своєї форми лише в множинності випрацьованих судовою практикою типів випадків [33, с. 117]. При цьому, оскільки чинне Німецьке цивільне уложення (*Bürgerliches Gesetzbuch* — далі *BGB*) не передбачало конкретно даного загального права особи, то на практиці суди Німеччини у сфері захисту прав особи керуються положеннями Конституції Німеччини (*Grundgesetz*) та принципом, відповідно до якого права особистості повинні бути важливіше від усіх інших прав.

Вказані положення представників моністичної концепції були піддані суттєвій критиці з боку представників *плюралістичної концепції* особистих немайнових прав, які методологічно виходять із необхідності закріплення множинності особистих немайнових прав. Так, наприклад, С. М. Братусь свого часу вказував, що «...право бере під свою охорону не будь-який, нехай навіть непротиправний інтерес даного індивідуума, але ті особисті блага визнані соціально цінними і тому підлягають з точки зору держави юридичному захисту» [34, с. 204]. Це і приводить його до думки, що доцільніше було б відобразити в цивільних кодексах деякі загальновизнані конкретні види особистих прав і дозволяти суду розширювати їх; створення відповідних суспільних умов [34, с. 87]. Близьку позицію обіймав і О. С. Іоффе, який зазначав, що цивільний кодекс може містити норми, якими регламентуються окремі особисті немайнові права, однак лише такі особисті немайнові права, які підлягають відновленню після їх порушення [35, с. 66]. При цьому прихильниками плюралістичної концепції внесена низка пропозицій щодо нормативного вирішення питання закріплення множинності особистих немайнових прав. Так, зокрема, Л. О. Красавчикова вважає, що доцільним було б здійснити кодифікацію норм, що регулюють особисті немайнові відносини, при цьому розвиваючи як уже існуючі правові конструкції, так і створюючи нові правові моделі, які виконують як регулятивну, так і охоронну функцію [36, с. 57]. Для досягнень вказаної мети М. М. Малєїна пропонує об'єднати норми, що присвячені регулюванню особистих немайнових відносин у спеціальну главу (глави, розділи, частини), яка б могла починатись з загальної (генеральної) норми про охорону прав особистості. Її положення конкретизувалися б в наступних статтях, що передбачають регулювання окремих особистих прав [37, с. 29–30]. При цьому, як відмічає К. Б. Ярошенко, необхідно було б включити в цю главу норми, що відображають специфічні способи захисту окремих особистих немайнових прав [38, с. 20], що у свою чергу обумовлюється тим, що в переважній своїй більшості особисті немайнові права не можуть бути відновлені засобами економічного характеру. А це ставить задачу закріплення в цивільному законодавстві нових санкцій, які спрямовані як на попередження наступних правопорушень, так і на ефективний захист порушених прав [39]. Якщо уважно приглянутись до всіх цих пропозицій прибічників плюралістичної концепції, то слід визнати, що частина їх успішна втілена в ЦК України та буде розглянута нами нижче.

Аналізуючи вказані концепції, В. Л. Суховерхий небезпідставно стверджує, що «...якщо концепція множинності особистих прав не забезпечує всесторонності охорони інтересів особистості та небезпечна утворенням «моря» правових норм, то ідея єдиного особистого права відкриває широкий простір для суддівського

розсуду» [40, с. 30]. Вказані думки спонукають автора до висновку про необхідність подальшого розвитку цивільно-правової охорони особистих немайнових інтересів не стільки шляхом диференціації правових норм, скільки шляхом інтеграції притаманних деяким правовим нормам найбільш загальних рис й уніфікації правових норм таким чином, щоб вони охоплювали собою коло об'єднаних єдиним корінним інтересом відносин, що регулюються цивільним законодавством, та тих, які можуть бути урегульовані в подальшому. Такий шлях, вважає вчений, дозволить не лише забезпечити цивільно-правовою охороною найбільш широкий діапазон різноманітних особистих немайнових інтересів, але й уникнути нормативного дублювання, скоротити об'єм правових норм, що регламентують однорідні відносини, а також усунуть правозастосовчі труднощі, що викликані надмірною диференціацією [41, с. 31]. Підтримуючи такий підхід у принципі, ми все ж таки вважаємо, що в цьому напрямку більш правильним був би законодавчий підхід, відповідно до якого нормативна база щодо особистих немайнових прав *по-перше, містила загальні консолідовані положення щодо особистих немайнових прав фізичних осіб, по-друге, передбачала широкий каталог конкретних особистих немайнових прав фізичних осіб чим здійснювала їх позитивну регламентацію, а по-третє, створювала реальну можливість охорони особистого немайнового інтересу фізичних осіб, не конкретизуючи їх суб'єктивне цивільне право.* Такий підхід, на нашу думку, міг би найбільш повно створити належний цивільно-правовий механізм здійснення та охорони особистої немайнової сфери фізичної особи з боку цивільного права, оскільки лише в такому поєднанні вказана сукупність норм, які регулюють відповідні відносини, може складати інституційну єдність\*\*\*\*

\*\*\*\* При цьому ми скептично ставимось до популярних в літературі висловлювань, що особисті немайнові права (чи складові їх системи) є інститутом цивільного права [41, с. 37–38], або ж «недооформленою» галуззю права, як це стверджували прихильники «радикальної концепції». На нашу думку, визначаючи місце особистих немайнових прав фізичних осіб в системі цивільного права, слід виходити із декількох основних аспектів. Насамперед, потрібно врахувати, що головна функція правового інституту полягає в тому, щоб в межах своєї ділянки суспільних відносин даного виду чи роду забезпечити цільне, відносно завершене регулювання [42, с. 120]. І звідси випливає питання, чи здатні ми досягти такої мети, якщо будемо формувати правовий інститут лише виходячи із зовнішньої подібності відносин, не забезпечивши при цьому його повноту та цілісність? Очевидно, що ні. Тому, важливим нам видається, в першу чергу забезпечити зовнішню цілісність норм, якими регулюються особисті немайнові відносини та регламентуються ті чи інші особисті немайнові права. Водночас, без включення до числа цих норм тих із них, які спрямовані на охорону відносин, що не опосередковуються суб'єктивним цивільним правом, а об'єктивовані лише охоронюваним законом інтересом, така цілісність не буде повною. По-друге, вказана сукупність норм повинна мати лише визнання на рівні інституту цивільного права, а, вочевидь, може претендувати на роль цивільно-правової підгалузі із відповідною субструктурою.

Література

1. Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. – Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1972. – 230 с.
2. Шайкенов Н. А. Правовой статус личности и ее интересы // XXVI съезд КПСС и развитие теории права. – Свердловск: Изд-во СЮИ, 1982. – С. 98–106.
3. Гукасян Р. Е. Правовые и охраняемые законом интересы // Советское государство и право. – 1973. – № 7. – С. 110–118.
4. Грибацов В. П. Интерес в гражданском праве. Осуществление и защита гражданских прав. – М.: Статут, 2000. – С. 233–244.
5. Богатырев Ф. О. Интерес в гражданском праве // Журнал российского права. – 2002. – № 2. – С. 33–43.
6. Глезэрман Г. Е. Интерес как социологическая категория // Вопросы философии. – 1966. – № 10. – С. 15–26.
7. Сабикенов С. Н. Об объективном характере интереса в праве // Советское государство и право. – 1981. – № 6. – С. 39–42.
8. Гукасян Р. Е. Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве. – Саратов: Изд-во СЮИ, 1970. – 200 с.
9. Малько А. В., Субочев В. В. Законные интересы как правовая категория. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», – 2004. – 359 с.
10. Михайлов С. В. Категория интереса в российском гражданском праве. – М.: Статут, 2002. – 205 с.
11. Малейн Н. С. Охраняемый законом интерес // Советское государство и право. – 1980. – № 1. – С. 28–40.
12. Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. – М.: Наука, 1979. – 229 с.
13. Чеговадзе Л. А. Структура и состояние гражданского правоотношения: Монография. – М.: Статут, 2004. – 542 с.
14. Г. Иеринг Р. Ф. Цель в праве // Избранные труды. В 2 т.: Т. I. – СПб.: Изд-во Р. Арсланова «Юридический центр Пресс», 2006. – С. 87–136.
15. Иоффе О. С. Правоотношение по советскому гражданскому праву. Избранные труды. В 4 т.: Т. I. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. – С. 31–193.
16. Венедиктов А. В. Государственная социалистическая собственность. – М., Л.: АН СССР, 1948. – 839 с.
17. Толстой Ю. К. К теории правоотношения. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1959. – 88 с.
18. Мотовиловкер Е. А. Теория регулятивного и охранительного права. Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1990. – 136 с.
19. Власова А. В. О соотношении субъективного гражданского права и интереса // Правоведение. – 2004. – № 3. – С. 179–183.
20. Братусь С. Н. О соотношении гражданской правосубъектности и субъективных гражданских прав // Советское государство и право. – 1949. – № 8. – С. 30–37.
21. Власова А. В. Структура субъективного гражданского права. Ярославль: Изд-во ЯрГУ, 1998. – 115 с.
22. Тархов В. А. Гражданское правоотношение. – Уфа: Изд-во УВШ МВД РФ, 1993. – 124 с.
23. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права. Вып. 3. – М.: Изд-во Бацмаковых, 1912. – 618 с.
24. Гамбаров Ю. С. Гражданское право. Общая часть. – М.: Изд-во «Зерцало», 2003. – 816 с.
25. Рождественский А. Основы общей теории права. – М.: Изд-во В. С. Спиридонова, 1912. – 157 с.
26. Проблемы теории государства и права: Учеб. пособие / М. Н. Марченко, О. Э. Лейст, В. Д. Попков и др. / Под ред. М. Н. Марченко. – М.: Юрист, 2002. – 656 с.
27. Суховерхий В. Л. О развитии гражданско-правовой охраны личных неимущественных прав и интересов граждан // Правоведение. – 1972. – № 3. – С. 27–34.
28. Бірюков І. Интерес і суб'єктивне цивільне право // Право України. – 2004. – № 8. – С. 18–21.
29. Мотовиловкер Е. А. Интерес как сущностный момент субъективного права (цивилистический аспект) // Правоведение. – 2003. – № 4. – С. 52–62.
29. Пассек Е. В. Неимущественный интерес и непреодолимая сила в гражданском праве. – М.: Статут, 2003. – 399 с.
30. Фогельсон Ю. Конструкции «интерес» и «риск» в Гражданском кодексе // Хозяйство и право. – 2003. – № 6. – С. 20–29.
31. Асканзий С. Основные вопросы Гражданского кодекса СССР в свете решений XVIII съезда ВКП(б) // Советская юстиция. – 1939. – № 14. – С. 35–42.
32. Гражданское право. Том 1 / М. М. Агарков, С. Н. Братусь, Д. М. Генкин и др. / Под ред. М. М. Агаркова и Д. М. Генкина. – М.: Юридическое издательство НКЮ СССР, 1944. – 419 с.
33. Флейшиц В. А. Личные права граждан в гражданском праве Союза ССР и капиталистических стран. Ученые труды Всесоюзного института юридических наук НКЮ СССР. Выпуск VI. – М.: Юрид. Изд-во НКЮ СССР, 1941. – 207 с.
34. Шапп Я. Основы гражданского права Германии: Учебник. – М.: БЕК, 1996. – 304 с.
35. Братусь С. Н. Предмет и система советского гражданского права. – М.: ЗАО Юстицинформ, 2005. – 208 с.
36. И. Иоффе О. С. Гражданско-правовая охрана интересов личности в СССР // Советское государство и право. – 1956. – № 2. – С. 55–66.
37. Красавчикова Л. О. Перспективы и проблемы в регулировании неимущественных отношений по новому ГК РФ // Цивилистические записки. Межвузовский сб. науч. тр. – М.: Статут, 2001. – С. 50–62.

38. Малейна М. Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. — М.: МЗ Пресс, 2000. — 244 с.

39. Ярошенко К. Б. Жизнь и здоровье под охраной закона: гражданско-правовая защита личных неимущественных прав. — М.: Юрид. лит., 1990. — 174 с.

40. Дианова О. С. Личные, несвязанные с имущественными, отношения граждан в предмете гражданского права // Сибирский юридический вестник. — 2003. — № 4 // <http://law.isu.ru/ru/science/vestnik/20034/dianova.html>

41. Суховерхий В. Л. О развитии гражданского-правовой охраны личных неимущественных прав и интересов граждан // Правоведение. — 1972. — № 3. — С. 27.

42. Вгоров Н. Д. Личные неимущественные права граждан и организаций как институт советского гражданского права // Правоведение. — 1984. — № 6. — С. 30—38.

43. Алексеев С. С. Структура советского права. — М.: Юрид. лит., 1975. — 264 с.

Подано до редакції 28.03.2007 р.

УДК 347.12

О.І. Антонюк,

канд. юрид. наук,  
доцент Донецького юридичного  
інституту Луганського державного  
університету внутрішніх справ

В.В. Коряк,

здобувач кафедри цивільного права  
і цивільного процесу Харківського національного  
університету внутрішніх справ

## ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПОСИЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ІНТЕРЕСІВ «СЛАБШОЇ» СТОРОНИ У ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Однією з ознак цивільних правовідносин є юридична рівність їх учасників. Юридична рівність учасників цивільних правовідносин, разом із вільним волевиявленням і майновою самостійністю, зауважує професор З. В. Ромовська, становить генетичний код цивільних правовідносин, їхню правову сутність [1, с. 7].

Проте аналіз чинного цивільного законодавства виявляє певні випадки підвищеної законодавчої охорони інтересів одного з суб'єктів цивільних правовідносин — «слабшої» сторони цих відносин. Це стосується інтересів дитини як суб'єкта цивільних правовідносин, інтересів міноритарного акціонера, акціонерів, які володіють певною кількістю акцій, добросовісного набувача речі, кредитора у договірних і недоговірних зобов'язаннях, інтересів споживачів, осіб, які погоджуються укласти договір приєднання, осіб, які бажають укласти публічний договір тощо.

В юридичній літературі не розкрито ні поняття, ні прояви підвищеної законодавчої охорони «слабшої» сторони цивільних правовідносин. Окремі питання цієї проблеми розглядалися в межах дослідження питань правового регулювання певних цивільних правовідносин (корпоративних, зо-

бов'язальних тощо) такими вченими, як Ч. Н. Азімов, Ю. Г. Басін, М. І. Брагінський, В. В. Вігрянський, В. П. Грибанов, О. С. Йоффе, В. М. Кравчук, З. В. Ромовська, С. А. Хохлов, О. В. Щербина та іншими. Однак у літературі не виокремлювалася сама ідея і принципи посилення правової охорони «слабшої» сторони, хоча ця ідея пронизує майже всі інститути цивільного права. Відсутність спеціального дослідження та окремих наукових розробок з приводу посилення правової охорони інтересів «слабшої» сторони у цивільних правовідносинах певною мірою затримує процес законодавчого врегулювання цих питань. Зважаючи на це, постає необхідність у проведенні дослідження поняття, основних напрямів і засобів правової охорони інтересів «слабшої» сторони у цивільних правовідносинах, а також реалізації цих засобів на практиці. Зазначені обставини і стали підставами для обрання теми цієї статті.

При цьому найбільш актуальним напрямом дослідження є визначення випадків і підстав посилення правової охорони інтересів фізичної особи, яка хоча й визначається як юридично рівний суб'єкт цивільних правовідносин, проте об'єктивно не є

© О.І. Антонюк, В.В. Коряк, 2007